

12. Там само. - С. 87 (О текущей деятельности земской кассы мелкого кредита...)
13. Там само. - С. 571 (Об осушке болота Удая).
14. Там само. - С. 346 (Об устройстве телефонной сети).
15. Там само. - С. 347.
16. Там само. - С. 349.
17. Там само. - С. 350.
18. Там само. - С. 351.
19. Там само. - С. 215 (Об избрании комиссии за наблюдениями за школами и библиотеками).
20. Там само. - С. 217 (О выборе в попечительный совет).
21. Там само. - С. 258.
22. Там само. - С. 260.
23. Там само. - С. 313 (Об образовании фонда Нежинского земства на начальное обучение).
24. Там само. - С. 421 (Об открытии в 1910-1911 гг. новых начальных училищ).
25. Там само. - С. 223 (Об открытии в г. Сураже учительской семинарии).
26. Там само. - С. 325 (Об устройстве «Учительского Дома»...)
27. Там само. - С. 240 (Об открытии фельдшерского мед. пункта в с. Сальном).
28. Там само. - С. 294 (О постройке дома для квартир фельдшеров).
29. Там само. - С. 460 (По вопросу о созыве съезда врачей и представителей земств в Черниговской губернии).

Володимир Дятлов

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І РАНЬОГО МОДЕРНУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ. ВІД ІСТОРІЇ КОМУНІКАЦІЙ ДО ІСТОРИЧНОЇ КОМУНІКОЛОГІЇ?

В останнє десятиріччя набирає силу тенденція до стрімкого збільшення досліджень з проблем історії масової комунікації, інформації, медіа, преси. Що стоїть за цим історіографічним поворотом - суто механічне збільшення кількості досліджень на актуальну тематику в інформаційному суспільстві чи оновлення методологічного інструментарію? Наскільки серйозними є підстави стверджувати про формування нової історичної дисципліни - історичної комунікології? Що нового відкрито дослідниками в комунікативній культурі європейського Середньовіччя і раннього Модерну? Таким є коло питань і проблем, які ставить автор даної статі. Охарактеризувати усі дослідження і розвідки з історії комунікацій, принаймні за десять останніх років, не видається можливим - настільки великим є масив літератури.

Нові гуманітарні науки формуються як відповіді на проблеми і виклики часу і мають на меті давати адекватне знання про людину і суспільство. В останню третину ХХ століття під впливом постмодерністського дискурсу відбувається формування нової парадигми історії, базовою категорією якої є «культура». Йдеться про становлення напрямку в історичній науці, який називають по-різному - «ною культурною історією», «історичною культурологією», «соціокультурною історією»¹.

У хаосі ідей, стрімкого розвитку традиційних і нових гуманітарних дисциплін поки що важко визначити нарідні камені майбутніх наук про людину і суспільство². Однак можна із впевненістю говорити про те, що в еkleктичному пошуку нових підходів і напрямків увага фахівців соціальних і гуманітарних наук зосереджується навколо проблем комунікації, інформації, медіа відбувається становлення комунікології - науки, яка вивчає суспільство як розгалужену інформаційно-комунікативну систему. Комунікація розглядається як засіб зв'язку об'єктів матеріального і духовного світу, процес передачі і сприйняття емоційного та інтелектуального змісту, інформаційного наповнення спілкування на різних рівнях людської взаємодії. В галузі комунікології швидко відгалужуються і стають самостійними дисципліни, предметом яких є засоби масової інформації. В останні роки дедалі гучніше заявляє про себе нова наукова дисципліна медіалогія, яка досліджує вплив медійної сфери на мислення, почуття і культуру людини.

Зміщення інтересу історичної науки у бік історії комунікацій, медіа, засобів масової інформації, друку, письма, технічного оснащення медійного та інформаційного простору не обмежується тільки вибором проблематики і тематики досліджень, а стосується також запозичення методів комунікології, медіалогії, інформатики, теорії інформації, семіотики.

Інакше кажучи, відбувається те, що історики вже встигли охрестити «стратегією привласнення», коли взаємодія відбувається на рівні поєднання теорії неісторичної дисципліни з історичним методом. В останні півстоліття історики практично не створювали «історичних» теорій, а у більшості випадків вирішували проблеми методологічного оновлення шляхом звернення до теорій різних соціальних і гуманітарних наук. Найчастіше таке поєднання відбувалось у вигляді моделі: соціальна дисципліна - відповідна історична субдисципліна. Стратегія розвитку історичної науки у постпозитивістський період полягає в утвердженні низки історичних дисциплін і напрямків, таких, як, наприклад, соціальна історія, історична антропологія, історична демографія, історична психологія.

Помітною стає ще одна тенденція - представники соціальних і гуманітарних дисциплін самі прагнуть дати історію об'єкта свого дослідження, що призводить до появи своєрідних історичних «вступів» до них³. Залучення авторами історичного матеріалу для своїх концептуальних конструкцій і формулювання теоретичних підходів приводить до стирання межі між «чистою» історією та «історизованими» соціальними і гуманітарними дисциплінами.

Історія комунікацій, письма, книги, друку, преси, журналістики, засобів масової інформації, зв'язку, транспорту тією чи іншою мірою завжди перебувала у полі зору історичної науки. Однак дослідження у цій сфері виступали доповненнями до економічної, соціальної і соціокультурної історії і не розглядалися у контексті комунікативних відносин у суспільстві.

В останнє десятиріччя можна спостерігати перехід історіографічного дискурсу в нову якість і говорити про становлення історичної комунікології як самостійного напрямку. Підставою для такого, можливо, ризикованого твердження є не тільки й не стільки стрімке збільшення кількості публікацій, а визначення нової проблематики і методики досліджень, тенденції до інтеграції різних знань про комунікацію.

Одна із рис історіографічного повороту - переорієнтація фахівців у галузі політичної, соціальної, економічної, соціокультурної історії на вивчення комунікації в межах проблематики і тематики, якою вони займалися раніше; відбуваються пошуки нових підходів до аналізу вже знайомих феноменів (влада, держава, суспільство, культура), які постійно перебувають у центрі уваги історичної науки.

Про значні евристичні можливості та перспективність нового напрямку свідчить започаткування нових серійних видань, спрямованих на висвітлення різних аспектів комунікації та історії медіа. До того ж майже усі німецькі провідні історичні часописи та журнали видають спеціальні випуски, номери не тільки з конкретними дослідженнями, а й довгостроковими програмами і проектами вивчення проблем комунікації.

Формування теоретико-методологічних підвалин історії комунікативних відносин відбувається у сучасній історіографії значною мірою під впливом філософії М. Хайдеггера, К. О. Апеля, Ю. Габермаса, Н. Лумана, Д. Гільдебранда. Для німецької історичної науки найпопулярнішим й найцитованишим вченим є, безперечно, Ю. Габермас - автор розгалуженої теорії комунікативної природи суспільства.

Зосередження уваги дослідників на проблемах відкритості, публічності влади і громадянської відкритості, ролі та функції преси, різних видів періодики у формуванні відносин між владою і суспільством має своє пояснення у світлі особливостей розвитку німецької і, загалом, європейської історіографії. Історична наука досить чутливо реагує на зміни політичної конфігурації, структурні перетворення у сфері влади. Класичні історико-політичні дослідження середньовічної державності переносили центр ваги на вивчення внутрішніх відносин у сфері влади, які мали не публічний, а закритий характер. У світлі такого підходу володар та його оточення «творили» політику і, в дусі Г. Трайчке, «творили» історію. Сучасні дослідження політичного устрою, інституціональних можливостей владних еліт та їх оточення зміщують дискурс із князівських та імператорських дворів на станові збори, рейхстаги, ландтаги, парламенти, а ключовими словами стають поняття «публічність», «відкритість». Інтенсивність досліджень у цьому

напрямку дає підстави говорити про намагання створити нову політичну історію Середньовіччя і раннього Нового часу⁴.

Утвердження публічного характеру влади, формування основ відкритого суспільства за часів раннього Модерну виглядають цілком логічними з огляду на розвиток книгодрукування, виникнення періодичної преси, нових видів мас-медіа. Вже для шістнадцятого століття публічність, відкритість можна визначати як соціальну реальність, що набула масового характеру. Однак справжньою несподіванкою виглядає відкриття істориками публічного характеру середньовічної влади.

Історики-медієвісти спробували з'ясувати характер середньовічної відкритості та комунікативності, в тому числі й публічності влади шляхом аналізу символіки, ритуалів, жестів як комунікативних засобів. Такий підхід дає нові й досить переконливі знання про їх інформаційні функції та навантаження в різних сферах суспільного життя⁵. Зосередження уваги на невербальних формах комунікативності відповідає основній ідеї, висловленій відомим дослідником Г. Альтгофом: «Комунікативні засоби Середньовіччя в публічній сфері були переважно демонстративно-ритуальними», а суспільство було «чутливим до ритуалів, церемоніальних дій, жестів і звичаїв»⁶. Історик переконаний в тому, що у різноманітних формах «невербальної комунікації слід шукати ключ для розуміння Середньовіччя». Вже на початку перших студій у цьому напрямку дослідники одержали переконливі докази на користь цієї тези, і сьогодні мало хто заперечує значення невербальної комунікації у середньовічних соціальних і політичних відносинах. Ритуали вимагають від людини певної поведінки, якщо вона хоче брати участь у діяльності своєї групи або свого співтовариства, примушують учасників до комунікації один з одним, визначають правила людських взаємин, стабілізують пануючий порядок, полегшують взаєморозуміння і встановлення довіри, забезпечують суспільство необхідною для життя інформацією про права та обов'язки станів, соціальних груп та спільнот⁷.

Цінність досліджень полягає не тільки у з'ясуванні численних ритуалів та символіки Середньовіччя, а й у спробах знайти нові підходи до вивчення феномену влади. Сакральний характер влади визначав культ влади, специфічну мову її впливу на підданих та демонстрації ними своєї покірності. Ця теза знаходить досить цікаве підтвердження у спостереженні К. Шрайнера про те, що «мова політичної покори була ідентичною мові церковного покаяння», - явище характерне для традиційних спільнот, в яких релігія і політика, церковні і світські системи були переплетені найтіснішим чином⁸.

Соціальна комунікація вивчається також у контексті проблеми взаємозв'язку між феноменом символічної комунікації і соціальної системи цінностей у домодерній епохи, від Середньовіччя до Французької революції⁹. Відправним пунктом досліджень стало питання про те, яким чином у домодерній комунікації демонстративно-ритуальні дії визначались основними суспільними цінностями, в чому полягали функції символічної комунікації у збереженні і стабілізації її, водночас, у перетвореннях політичних і соціальних систем. Символічна комунікація мала свою еволюцію, яку дослідники розглядають у світлі відомої дихотомії «околдовування» і «розколдовування» світу. Акти символічної комунікації у домодерні часи були, однак, уже розкодовані в тому сенсі, що вони були зрозумілі людям.

Якщо праці Г. Альтгофа, його учнів та послідовників стосуються головним чином політичної комунікації, то центральне місце у проєкті Г. Духгарта і Г. Мелвілла посідають проблеми соціальної комунікації, яку вони розглядають у взаємодії двох чинників - права і ритуалу¹⁰. У світлі такого підходу об'єктом вивчення стають вже не правові норми, а механізми урегулювання відносин на різних рівнях суспільства, їх залежність від традицій, ритуалів та звичаїв. Така стратегія відкриває перспективу з'ясування розбіжностей між нормативною базою суспільства, «писаними» законами і реальною, усталеною практикою. Еволюцію комунікативності у ранньомодерну епоху визначало звільнення її від тиску звичаєвого права та підпорядкування її нормам «писаного» права. Водночас сила звичаїв виявилася настільки сильною, що офіційне право раннього Модерну змушене було адаптувати їх до юридичної практики. Вторгнення комунікативної проблематики у сферу юридично-правової і політичної тематики, які завжди належали до пріоритетних напрямків досліджень Середньовіччя і раннього Нового часу, є ще одним свідченням загального повороту німецької історичної науки¹¹, перетворення її в соціокультурну історію.

Висвітлення соціальних конфліктів через призму комунікації дає можливість

відкрити «культуру конфлікту», глибоке культурне коріння взаємин у середньовічному і ранньомодерному суспільстві¹². Наявність тривалих і перманентних конфліктів привела до формування певних правил поведінки дійових осіб, до утворення відповідних механізмів їх локалізації та урегулювання, які не допускали руйнації соціального порядку.

Поряд із цікавими спостереженнями реальної практики в центрі уваги постало питання про те, за яких умов локальні, розпорошені конфлікти і протиріччя переростають у фундаментальні, такі, що призводять до руйнації або трансформації суспільства. Учасники проекту спробували знайти відповідь у річищі проблеми конституювання соціальних систем і порядків, яка є однією із центральних у сучасній історії культури. Порядком ніколи не є квазіонтологічним, а завжди виступає як даність, як реальність, що проявляє себе через конкретних дійових осіб¹³. У такий спосіб історики намагаються уникнути абстрактних соціологічних схем і моделей, вивчати реальність у межах конкретно-історичних інституціональних та конституціональних структур.

Відповідь на питання про те, яким чином і за яких умов відбувається руйнація соціальних порядків, дослідники спробували знайти також на шляхах вивчення просторової символіки, яка визначає структуру суспільно-політичного устрою. У домодерні епохи соціальні групи і стани мали своє просторове оформлення, яке чітко визначало і закріплювало місце людини або соціальних груп і верств у різних просторових вимірах і бінарних опозиціях: «вищі-нижчі», «ліві-праві», «внутрішні-зовнішні».

У такому разі посилення розбіжностей між нормативними параметрами, між ідеєю загального просторового визначення місця усіх соціальних груп та індивідуумів і конкретними взаєминами завжди призводило до соціальних конфліктів, котрі могли руйнувати суспільний порядок, відроджувати, оновлювати і, нарешті, призводити до його нового конституювання. Автори студій відштовхуються від методологічної установки, згідно з якою повна руйнація порядку відбувається тоді, коли конфлікт стосується основних правил, цінностей і принципів порядку. З позицій різних дисциплінарних перспектив висвітлюється те, як суспільний порядок виступає просторовою метафорою, як він перетворюється в конфліктах, постійно модифікується і, насамкінець, яким чином вписується у новий соціальний простір.

Соціальна комунікація Середньовіччя у новітніх дослідженнях розглядається у тісному зв'язку із менталітетом і культурою суспільства. Предметом особливої уваги дослідників стала категорія честі, її ролі та значення у комунікативних відносинах. Поворотним пунктом у цьому напрямку можна вважати спеціальний випуск часопису «Норма і структура», присвячений конфліктам навколо честі у суспільстві Середньовіччя і раннього Нового часу¹⁴. Автори статей доводять тезу про те, що честь була основою комунікативних відносин і взаємин не тільки для політичної еліти, а й для широких верств населення. «Люди без честі» складали соціальний маргінес, що переконливо свідчить про особливості соціальної диференціації середньовічного соціуму. Результатом досліджень можна вважати введення у науковий обіг поняття «соціальний і культурний капітал», який мав не тільки символічне, а й «матеріальне» значення. На думку Г. Дорсте, символічний капітал виступає, з одного боку, як честь, престиж, а з іншого, як кредит, який підлягає «обміну» на соціальний капітал, і виступає, таким чином, важливим елементом комунікативних відносин. Він здатен без вербального супроводу визначати ступінь довіри до людини, вказувати на її приналежність до тієї чи іншої соціальної групи та її цінностей¹⁵.

Історико-комунікативний аспект ритуалу і честі знайшов своє продовження у дослідженнях, присвячених ранньому модерному суспільству. Німецькі дослідники простежили різні варіанти мутації поняття честі у політичній культурі й дійшли висновків, що у ранній Новий час дискурс честі був найхарактернішим для тих соціальних груп, котрі занепадали й використовували її як зброю для захисту своїх інтересів¹⁶. На рівні повсякденних конфліктів відбувається інтеграція честі у правові форми, що свідчило про утворення нової шкали цінностей. З іншого боку, у публіцистичних працях сучасників простежується намагання показати честь князів як центральний компонент князівського і державного авторитету, як основу честі держави.

Якщо більшість авторів висвітлює у переважній більшості культуру міста і владної верхівки, то дослідження потсдамської групи істориків-аграрників реалізують проект комунікативної історії на матеріалі сільських спільнот. Для розуміння загального

історіографічної дискурсу цієї групи слід звернути увагу на еволюцію її дослідницької стратегії у сфері аграрної проблематики. Роботи з соціально-економічної проблематики в дусі класичного історизму у 80-90-і роки минулого століття поступають місцем вивченню менталітету, реальних соціальних практик. Для західнонімецьких істориків це відкривало можливість відступити від юридично-правових і соціально-економічних схем, а для істориків-марксистів - переосмислити своє «ідеологічне» минуле й оновити теоретико-методологічну базу історичних студій. Широкий розмах і системний підхід дали можливість досить швидко подолати відставання від французьких істориків-аграрників, які задовго до цього створили комплекс досліджень у галузі ментальностей. Історико-антропологічні дослідження німецьких істориків сьогодні зазнають нового повороту, для якого характерним є зосередження центру уваги на комунікативній природі сільського світу.

Найзручнішою для розкриття сутності комунікацій виявилася культура конфлікту, яка без перебільшення посідає провідне місце у дослідженнях. Головний мотив статей та розвідок полягає в тому, що конфліктність не слід сприймати тільки з негативного боку, оскільки суспільство мало механізми розв'язання конфліктів, що є свідченням високої здатності до спільності¹⁷. Для вирішення конфліктів дійові особи залучали владу, судові органи і, водночас, часто обходились без них - спори і суперечки могли бути вирішені за допомогою фізичної сили, посередників або у словесній формі. Гіпотеза М. Еріксона і Б. Круг-Ріхтер полягає в тому, що практика сили у сільському суспільстві раннього Модерну мала своє специфічне значення і вважалась одним із позитивних елементів сільської культури.

У контексті дослідження символічно-комунікативного оснащення політики, економіки та соціальних відносин намітилась тенденція до вивчення такого явища, як корупція в епоху пізнього Середньовіччя і раннього Модерну¹⁸. Такий підхід цілком вписується у контекст дослідження «правил гри» в системі влади, який досить ґрунтовно обстоював Г. Альтгофф. На порозі Нового часу правила гри міняються у зв'язку із становленням модерної бюрократичної державності і розвитком раннього капіталізму. Середньовічна система владних васально-ленних відносин не могла бути корупційною, оскільки трималась на міжособистісних відносинах і розпорошеннях державних функцій. За часів переходу від середньовічної «моральної економіки» до підприємницько-ринкової, орієнтованої на прибутки, встановлюється своєрідний мезальянс між владою, яка мала адміністративно-монополні права, і підприємцями, котрі прагнули до зламу цієї системи. Подолати її через публічно-революційні дії молода буржуазія не могла, оскільки не мала достатньої сили для консолідації навколо себе суспільства. За таких умов більш дієвою й зовні мало помітною виявилася практика корупції. Тут також не обійшлося без середньовічної ритуальності - мови, яка була найзрозумілішою для аристократії і дворянства і давала можливість одержувати або давати хабарі, не порушуючи при цьому честі та достоїнства.

Велика кількість досліджень, присвячених вивченню комунікативної ролі ритуалів, церемоній, звичаїв, не тільки не вичерпала теми, а й поставила низку питань і проблем, які мають ключове значення для з'ясування природи домодерних суспільств. Підбиваючи підсумки попередніх досліджень, Б. Штольберг-Рілінгер у програмній статті, опублікованій у «Журналі історичних досліджень» за 2004 рік, визначила символічну комунікацію як один із головних об'єктів досліджень на наступні роки¹⁹.

Для епохи раннього Модерну дослідження символічної та ритуальної комунікативності можна назвати певною мірою периферійними. Зусилля дослідників історії цього періоду в останнє десятиріччя зосереджені на проблемах відкритості влади і суспільства, поставлених свого часу Ю. Габермасом, який не тільки сформулював філософські основи комунікативності, але й дав приклад історичного дослідження структурних перетворень у сфері громадськості, що відбувались упродовж Нового і новітнього часів. Власне його дослідження присвячене вивченню феномену і категорії «громадянське суспільство»²⁰. Концептуальне рішення німецького дослідника полягає у визначенні тісного зв'язку між політичним розвитком і комунікативним кодом суспільства, що є безперечним внеском автора у теорію демократії.

Вдалиий досвід Ю. Габермаса сприяв, щоправда, із запізненням, появі низки конкретно-історичних досліджень у сфері громадської думки, політичної відкритості і ролі в цьому вербальних і невербальних засобів інформації. В останнє десятиліття спостерігається справжній бум досліджень із зазначеної ним проблематики, здійснюються спроби переосмислення через призму категорії комунікація публіки,

громадськості, відкритості вже відомих історичних феноменів, таких як, наприклад, Просвітництво XVII -XVIII ст.²¹.

Актуальність і збільшення історико-медійних досліджень поставили проблему визначення основних історичних понять. К. Х. Фюрер, К. Хіккетір і Ф. Шільдт запропонували розглядати «публічність» («відкритість») як центральний пункт історії комунікацій і медіа, що дає можливість досягнути розвитку комплексу мас-медіа, їх внесок у конституціоналізацію та становлення модерного суспільства²². Автори пропонують розрізняти загальне поняття «публічність» і конкретні ансамблі «публічностей». При цьому наголошують на безпосередньому взаємозв'язку історії публічності із історією міста - комунікативного простору, одним із центральних елементів яких є мас-медіа.

Теза про варіативність відкритостей знайшла своє обґрунтування на конкретно-історичному матеріалі у дослідженні Е.-Б. Корбер комунікації у герцогстві Пруссії. Корбер ставить питання про різну відкритість, констатує при цьому три основні її види: відкритість влади, відкритість освіти, відкритість інформації. Усі три категорії, на чому наголошує дослідниця, не належать XVI ст., а є теоретичними категоріями, які «приписані» реформаційному часу. За часів пізнього Середньовіччя і Реформації слово «публічний» вживали в іншому сенсі - як протилежність «приватному»²³. Використання поняття «відкритість» ускладнюється тим, що сьогодні воно стало багатозначним, як ніколи: відкритість визначається як абстракція, а в інших варіантах означає сукупність персон, котрі беруть участь у публічних заходах.

Вивчення історії комунікативних відносин і становлення громадянського суспільства не обійшло досить популярні й поширені у західноєвропейській історіографії гендерні студії. Між «домашністю і відкритістю» - так визначила У. Вексель проблематику дослідження жіночої преси, перших німецьких журналів. Дослідниця намагається переглянути традиційну для історичних студій з історії Просвітництва і модерного суспільства модель - «чоловічої громадськості» і «жіночої приватності». «Нормативний» дискурс про поляризацію поколінь і підпорядкованість жінок приватній домашній сфері, а чоловіків - публічній політичній діяльності довгий час сприймався як реальність²⁴. Такий відправний пункт визначив історичні дослідження жіночої тематики, місце для пошуку сліду жіноцтва в історії. Гендерні студії, починаючи з 80-х років, поставилися критично до такої дихотомії публічності та приватності. Вплив історичної антропології, історії ментальностей призвів до формування нових позицій культурної історії з її інтересом до етичних норм і соціальної практики. У світлі такої еволюції вивчення жіночої преси, публіцистичної творчості дає можливість зробити крок для перегляду стереотипів щодо жіночої «схильності» до приватного життя.

Зосередження уваги на вивченні відкритості, публічності, їх розширенні за часів раннього Модерну, становлення періодичної преси, інших видів медіа досить швидко призвели до постановки проблеми про функції і масштаби закритості, таємності та секретності - протилежного боку публічності.

Приватне і публічне визначає також стратегію досліджень Г. Мелвілла і П. Мооса. Автори розвідок і досліджень, представлених у їхньому проекті, акцентують увагу на регламентації цих двох сфер середньовічної і ранньої модерної комунікативності. Визначальну роль у взаємодії таємного і відкритого за часів Середньовіччя відігравала церква, яка намагалась зберігати співвідношення приватної і публічної релігійності²⁵. Реформаційні процеси раннього Нового часу розширюють «приватну віру», дають простір для внутрішнього діалогу людини із Богом і спростування таким чином публічної ритуально-обрядової комунікативності. Висвітлення релігійної, політичної і соціальної публічності та закритості, постановка багатьох проблем не дає, однак, відповіді на питання про характер співвідношення і рівноваги цих двох взаємозалежних сфер комунікативних відносин. Можна лише стверджувати, що розширення публічності, формування відкритого суспільства супроводжувались утворенням і культивуванням закритості, таємності, секретності.

Б.Штольберг-Рілінгер також зосередила увагу на з'ясуванні суперечливого характеру просвітницької відкритості та комунікативності. Перехід від цехового устрою до підприємництва і промислового виробництва, перетворення станового суспільства на громадянське, збільшення наукової і вишуканої літератури, проведення політики в освіті, що сприяла залученню великої кількості населення у свою орбіту, мали своїми

наслідками нові життєві очікування. Натомість утвердження публічності супроводжувалось не тільки намаганнями зберегти закриті зони, а й створити таємні інституції.

Співвідношення, масштабність і взаємозалежність сфер приватного і публічного, відкритого і закритого, явного і таємного наштовхує на думку про те, що суспільство не зменшує і знищує закриті комунікативність, а лише міняє її змістовне наповнення. Результати досліджень у цьому напрямку дають підстави обережніше ставитися до ідеї розширення відкритості за рахунок подолання закритих сфер навіть за часів інформаційних вибухів. Інакше кажучи, можна поставити питання про те, чи не діє в історії закон рівноваги відкритого і таємного, закритого і секретного, приватного і публічного?

Численні дослідження проблем секретності і таємності виходять за межі політичної проблематики й охоплюють сферу приватного життя людини, ставлення до тіла, сексуальності, науки, мистецтва²⁶.

Якщо більшість дослідників надає перевагу вивченню періодичної преси та друкованих засобів інформації у формуванні відкритості суспільства, то С.Рау і Г.Швергофф, видавці збірника «Між храмом і таверною», спробували змістити акценти і дослідити різноманітні приміщення і простори відкритості за часів пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу²⁷. Комунікативний простір міста за часів Середньовіччя і раннього Модерну визначали: ратуша - перехрестя політичного життя, ринкова площа - економічний центр, парафіяльний храм - духовний осередок, у межах яких усі соціальні групи знаходили своє місце.

Визначення ролі приміщень і простору автори здійснюють на основі концепції структурного, нормативного та інституціонального упорядкування усіх сфер життя людини - ще один напрямок історичних досліджень німецьких істориків. Зазначимо, що ідея вивчення інституціональної структури суспільства як точнішої і науково продуктивнішої категорії, ніж категорія «соціальна структура», вже на стадії свого становлення зазнала мутації у бік вивчення ролі засобів інформації. Дослідження цього аспекту комунікативних відносин дає підстави говорити про них не як про хаотичний процес, який не піддається чіткому визначенню, а як про певну структуровану систему.

Поряд із працями, присвяченими історії комунікації, що несуть на собі відбиток процесів формування інформаційного суспільства і спрямовані на з'ясування комунікативного коду суспільства на різних етапах його розвитку, помітно виділяється серія досліджень, написаних під впливом іншого чинника - об'єднання Європи і формування комунікативної культури європейського простору.

Західноєвропейські дослідники сьогодні зосереджують увагу на пошуках історичних комунікативних підвалин «об'єднаної Європи», що слід розглядати як адекватну відповідь історичної науки на європейську інтеграцію. За висновком одного із аналітиків таких новацій М. Боргольте, історична наука не може бути служницею європейського об'єднання, однак вона повинна сконцентрувати свої зусилля на пошуках вирішення актуальних проблем сучасності, що відкриває для неї як нові шанси, так і нові ризики²⁸.

В останні десятиріччя спостерігається тенденція до висвітлення дипломатичної комунікації, її механізмів досягнення злагоди між державами. У світлі такого підходу війни виглядають скоріше як аномалії, ніж звичайна практика, якій не було альтернативи. Прикладом такого дослідження можна назвати монографію Х. Луттер, присвячену вивченню політичної комунікації в епоху переходу від Середньовіччя до Нового часу²⁹. На відміну від ранніх історичних досліджень комунікативних відносин, дослідниця вдається до культурно-історичних методів, показує «дипломатичну комунікацію не тільки як ансамбль різноманітної практики і техніки інформативного посередництва, а як багатогранний процес політичного спілкування за допомогою символіки»³⁰. Висвітлення форм і правил дипломатичної зустрічі, «базових актів» - церемонії прийому і прощання, протокольні зустрічі - дало можливість виявити комплекс знакових систем, які забезпечували стабільність відносин між державами.

Сьогодні намітився новий підхід до вивчення комунікативної ролі окремих міст і регіонів³¹, культури доріг, подорожей, технічних засобів зв'язку, які дають підстави розглядати Європу як комунікативний феномен.

Перетворення мас-медіа на впливовий чинник політичного і соціокультурного розвитку, «четверту владу», визначення постіндустріального суспільства як інформаційного, радикальні зміни, що відбуваються у сфері людських відносин під

впливом інформаційної революції, дали підстави для утвердження тези про визначальну роль медіа у розвитку суспільства й поставили проблему історичних витоків цього феномену. Найбезапеляційніше, із залученням великої кількості історичних спостережень цю ідею обстоює відомий канадський дослідник засобів масової інформації М. Мак-Люен. Простежити, яким чином спочатку фонетичний алфавіт, а потім книгодрукування змінили форми досвіду, світогляду і самовираження, - такою є мета численних публікацій цього автора, зокрема його книги «Галактика Гутенберга»³².

Будь-який вид комунікації передбачає засоби і механізми обміну інформацією між суб'єктами. Іншими словами, йдеться про «посередника», який здобув узагальнюючу назву «медіуму» або «медіа».

Найпомітнішим явищем у вивченні історії медіа є десяти томний проект відомого дослідника В. Фаульштіха, концепція якого полягає у «культурній історії медіа» і передбачає вивчення їх системи і функцій у суспільстві. Автор ставить за мету сформулювати загальний історичний підхід до мультимедійної дійсності Середньовіччя і раннього Нового часу, перш за все до змін та функцій медіа у трансформації суспільства. Основу цього складає уявлення про медіа не тільки як про канали технічного посередництва, а як про значний творчий інструмент формування соціальних взаємозв'язків. Культуру без медіа, на думку автора, взагалі не можна уявити - усі суспільства повинні розглядатися як «комунікативні та медійні співтовариства». Автор виходить із гнучкого поняття медіа, наполягаючи на тому, що кінцеве її остаточне визначення «медіа» за таких обставин можна зробити тільки по завершенні проекту. Власне, для дослідника проблеми точного визначення медіа не є першорядними, важливішим, на його думку, є те, що вони мають вирішальне значення для соціального та політичного порядку, внаслідок чого без їх вивчення не може бути повноцінної соціальної і культурної історії³³. Однак постає питання: якщо медіа відображають культуру суспільства, то в чому тоді полягає сутність соціальних комунікацій? Дослідник досить ґрунтовно досліджує відмінність між «людськими», образними, письмовими і друкованими медіа, які пізніше поступаються місцем електронним та дигітальним медіа. Фаульштіх визначає, що в період суспільних перетворень поряд із модифікацією соціальних, політичних або економічних відносин відбуваються зміни, що стосуються значення і суспільних функцій традиційних і нових медіа. Так, за часів Ренесансу традиційні «людські» медіа втрачають свою дієвість, а візуальні медіа, навпаки, розвиваються до рівня індивідуального мистецтва.

Автор намагається пов'язати перетворення медіа з економічними і соціальними процесами, що відбувались у ранньомодерному суспільстві. Розвиток раннього капіталізму, на його думку, суттєво змінив форму листа: приватний, інформативний, канцелярський діловий лист стає носієм практичного життєвого інтересу, і його можна розглядати як попередника газети. У капіталізованому господарстві документи із комунікативного медіуму перетворюються на інтерактивний медіум грошей. У міському суспільстві відбувається перетворення медійної культури на різних рівнях: «людські» медіа стають складовими певних професійних ролей, виникають численні медійні об'єднання, які підпорядковують традиційні «безпосередні» медіа письмовим, а здебільше новим друкованим медіа, так званим «принт-медіа». Мутації медійної культури висвітлюються автором як функціональні перетворення, котрі спочатку базуються на дефіциті медіа: традиційні медіа поступово втрачають свої визначальні функції, і цей вакуум заповнюється співіснуванням старих і нових медіа³⁴.

У XVII ст. починається «нова медійна епоха», яка визначається пануванням газети із притаманними їй періодичністю, актуальністю, універсальністю, публіцистичністю. Автор свій розглядати її як справжній переворот у медіа, оскільки вона акумулює в собі свої попередників: проповіді, листи, сказання і листівки. Завдяки цьому новому медіуму виникає нова форма відкритості, яка принципово відрізняється від часткової відкритості середньовічного суспільства. В. Фаульштіх наголошує при цьому на зв'язку преси із фундаментальними змінами у легітимізації влади, оскільки відтепер носій влади у випадку конфронтації із суспільною думкою повинен був реагувати публічно.

Головна ідея дослідження полягає у доведенні тези про те, що не тільки в інформаційному суспільстві, а на усіх етапах історичного розвитку медійна складова відіграла значну роль у житті людства, набуваючи при цьому різноманітних форм і видів. У такому разі зрозумілішим стає феномен сучасного інформаційного суспільства. Можна стверджувати,

що його особливість полягає у створенні унікальних систем збереження інформації й уповільнення таким чином її ентропії, яка була характерна для попередніх століть.

Стратегічні напрями вивчення історії медіа спробували визначити видавці нового журналу «Архів історії медіа», перші номери якого окреслили коло проблем, пов'язаних із зміною історіографічного дискурсу. Тему медіа не обійшов увагою й новий часопис «Середньовіччя», що визначив своє бачення перспектив її дослідження у галузі медієвістики. Автори статей виходять із тези про специфіку середньовічної «медіальності». Підхід видавців та авторів полягає також у вивченні вже досить відомих феноменів і явищ Середньовіччя та раннього Нового часу шляхом з'ясування їх медійного значення та наповнення³⁵.

Зокрема, звернуто увагу на відому й досить тривіальну тезу про зв'язок Реформації із радикальним переломом, що відбувся у галузі медіа, з появою книгодрукування, розповсюдженням листівок. За таких умов відбувається перехід публіцистики від «дискусійної» до «реформаційної публічності», що визначило головну тенденцію у ранньомодерній медіакulturі. Натомість взаємини між друкованими медіа і реформаторським дискурсом були досить непростими. Опозиційність духовно-містичних медіумів викликала конфлікт із друкованим словом як носієм «плоти». Радикальні реформатори вбачали у літері, друкованому слові лише елементи, що відкривають шлях до Духу.

Тема медіа набуває самостійності і певним чином стає відокремленою від історії комунікацій. Претензії на таку самостійність навряд чи будуть плідними для дослідження комунікативних відносин. Досить помітною є тенденція до підміни понять або використання їх як синонімів. Іншими словами, історики преси, засобів масової інформації більше використовують поняття «медіа», в той час як дослідники інших форм і видів передачі інформації схильні вживати загальніше поняття «комунікація».

За формуванням різних напрямків досліджень з відповідними методичними підходами і позиціями спостерігається прагнення до комплексного розгляду феномену комунікації і медіа на різних етапах історичного розвитку. Палкі дискусії істориків навколо таких понять, як «комунікація», «публічність», «інституціональність», «комунікативний простір», що відбуваються в останні роки, досить чітко відображають тенденцію до визначення предмета, завдання і методики нового історіографічного напрямку, його кумулятивної ролі в історичних пошуках.

В останні роки наполегливо спростовують міф про кумулятивний характер історичного знання, однак слід зазначити, що старі напрями і школи аж ніяк не змінюються на нові, а співіснують з ними, зберігають своїх прихильників у різних генераційних та інституційних нішах. У залежності від кон'юнктури вони можуть бути здатними до відродження або об'єднання з іншими напрямками, але рідко капітулювати³⁶.

Історична комунікологія не заперечує інших напрямків та історичних дисциплін. Разом з тим, оскільки комунікація відбувається у просторі і часі, у будь-якій сфері людського існування, вона має претензії на кумулятивну роль в осмисленні історичного процесу. Широта історичного матеріалу, макро- і мікроісторичні виміри комунікації потребують для осягнення цього феномену залучення методів і здобутків різних історичних і гуманітарних дисциплін. Міждисциплінарний підхід дає можливість утверджувати самостійний характер історичної комунікології, не розчинити її в історії культури, політики, економіки, суспільства. Стратегії історичного пошуку будуть визначатися в залежності від вибору істориками найвпливовішого комунікативного чинника. Які напрями будуть превалювати в дослідженнях історії комунікації: ті, що базуються на ідеях про визначальну роль технічних засобів комунікативності у формуванні історичного типу людини, чи ті, що розвивають тезу Габермаса про людство як комунікативне співтовариство, сьогодні сказати важко. Можливий також інший варіант - історія комунікації буде визначати зміст соціокультурної історії, котра, як вже вказувалось вище, претендує на загальну інтеграційну роль в історичних пошуках.

Джерела та література:

1. Репина Л. П. Историческая память и современная историография // Новая и новейшая история. -2004. - №5. - С. 39. Цю тенденцію розвитку сучасної історіографії підкреслюють німецькі дослідники у збірнику із досить красномовною для поставленої проблеми назвою: «Історія між культурою і суспільством». Див: Geschichte zwischen Kultur und Gesellschaft. Beitrage

- zur Theoriedebatte. /Hrsg. V. Thomas Mergel und Thomas Welskopp. - Munchen, 1997.
2. Яковец Ю.В. Формирование постиндустриальной парадигмы: истоки и перспективы // Вопросы философии - 1997. - № 1. - С. 8.
 3. Horisch J. Einleitung // Ludes P. Einführung in die Medienwissenschaft. Entwicklungen und Theorien. - Berlin, 1998. - S. 11-32.
 4. Althoff G. Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde. - Darmstadt, 1997; Gorich K. Die Ehre Fridrich Barbarossas. Kommunikation, Konflikt und politisches Handeln im 12. Jahrhundert. - Darmstadt, 2001.
 5. Althoff G. Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter. - Darmstadt, 2003; Dorrich C. Poetik des Rituals. Konstruktion und Funktion politischen Handels in mittelalterlichen Literatur. - Darmstadt, 2002; Kiening C. Zwischen Körper und Schrift. Texte vor dem Zeitalter der Literatur. - Frankfurt a. M., 2003; Das Theater des Mittelalters und der frühen Neuzeit als Ort und Medium sozialer und symbolischer Kommunikation / Hg. v. C. Meier, H. Meyer, C. Spanilz. - Munster, 2004; Witthoft C. Ritual und Text. Konstruktion und reflexion symbolischer Kommunikationsformen in der spätmittelalterlichen Historiographie und Literatur im Südosten des Reichs. - Darmstadt, 2004; Groebner V. Gefährliche Geschenke. Ritual, Politik und Sprache Korruption in der Eidgenossenschaft im späten Mittelalter und am Beginn der Neuzeit. - Konstanz, 2000 Про популярність цього аспекту досліджень свідчить те, що переважна більшість збірки праць «Форми і функції публічної комунікації доби Середньовіччя» присвячена невербальним формам комунікації, жестах, ритуалам, церемоніям, знакам. Formen und Funktion öffentlicher Kommunikation im Mittelalter / Hg. v. G. Althoff. - Stuttgart, 2001.
 6. Althoff G. Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im frühen Mittelalter. - Darmstadt, 1990. - S. 26-27; Formen und Funktion öffentlicher Kommunikation im Mittelalter / Hg. v. G. Althoff. - Stuttgart, 2001. - S. 160.
 7. Althoff G. Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter. - Darmstadt, 2003
 8. Schreiner K. Nudis pedibus. Barfüßigkeit als religiöses und politisches Ritual // Formen und Funktion öffentlicher Kommunikation im Mittelalter / Hg. v. G. Althoff. - Stuttgart, 2001. - S. 53, 77, 102-103, 124,
 9. Althoff G. (Hg). Zeichen - Rituale - Werte. -2004.
 10. Duchhardt H. Melville G. (Hg.). Im Spannungsfeld von Recht und Ritual. Spziale Kommunikation im Mittelalter und Früher Neuzeit (Norm und Struktur 7). - Köln, 1997.
 11. Goetz H.-W. Moderne Mediavistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung. - Darmstadt, 1999. - S. 11-16.
 12. Krug -Richter B, Mohrmann R-E. Praktiken des Konfliktaustrags in der frühen Neuzeit. - Berlin, 2004.
 13. Raum und Konflikt. Zur Symbolischen Konstituierung gesellschaftlicher Ordnung in Mittelalter und Frühen Neuzeit. / Hg. v. Ch. Dartmann., M. Fussel, S. Ruther.- 2004.
 14. Schreiner K, Schwerhoff G. (Hg.). Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit (Norm und Struktur 5). - Köln, 1995.
 15. Dorste H. Habitus und Sprache. Kritische Anmerkungen zu Pierre Bourdieu // Zeitschrift für historische Forschung. - 2001. - Bd. 28. - H. 1. - S. 95-120.
 16. Backmann S, Kunast H.-J, Ullmann S, Tlusty B. A. (Hg.) Ehrkonzepte in der frühen Neuzeit. Identitäten und Abgrenzungen. - Berlin, 1998. - S. 53.
 17. Streitkulturen, Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft der frühen Neuzeit / Hg. v. M. Eriksson u. B. Krug-Richter. - Köln, 2003. - S. 10
 18. Groebner V. Gefährliche Geschenke. Ritual, Politik und Sprache Korruption in der Eidgenossenschaft im späten Mittelalter und am Beginn der Neuzeit. - Konstanz, 2000.
 19. Stolberg-Rilinger B. Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe -Thesen - Forschungsprospektiven // Zeitschrift für historische Forschung. - 2004. - Bd. 31. - H. 4. - S.
 20. Габермас Юрген. Структурні перетворення у сфері відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство. Переклад з нім. - Львів, 2000.
 21. Boning H. Welteroberung durch ein neues Publikum. Die deutsche Presse und der Weg zur Aufklärung. Hamburg und Altona als Beispiel. - Bremen, 2002. 316; Boning Holger. Periodische Presse. Kommunikation und Aufklärung. Hamburg und Altona als Beispiel. - Bremen, 2002.
 - Cecilia N., Andreas W. (Hg.). Forme della comunicazione politica in Europa nei secoli XV - XVIII / Formen der politischen Kommunikation in Europa vom 15. bis 18. Jahrhundert. Supplike, gravamina, lettere / Bitten, Beschwerden, Briefe. - Berlin, 2004.; Rau S. Schwerhoff G. (Hg.). Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume im Spätmittelalter und früherer Neuzeit. - Wemar; Wien, 2004; Schinz S. Sitte, Moral, Anstand und das Phänomen Öffentliche Meinung im England des 18. Jahrhunderts. - Remscheid, 2004. .
 22. Fuhrer K. Ch, Hickethier K, Schildt A. Öffentlichkeit - Medien -Geschichte. Konzepte der Modernen Öffentlichkeit und Zugänge ihrer Erforschung // Archiv für Sozialgeschichte. - 2001. - Bd. XXXI. S.
 23. Korber E-B. Öffentlichkeit der frühen Neuzeit. Teilnehmer, Formen, Institutionen und Entscheidungen öffentlicher Kommunikation im Herzogtum Preussen von 1525 bis 1618. - Berlin, New York, 1998. - S. 2, 367.

24. Weckel U. Zwischen Hauslichkeit und Offentlichkeit. Die ersten deutschen Frauenschriften im spaten 18. Jahrhundert und ihr Publicum. -Tubingen, 1998;
25. Melville G, Moos P. (Hg.). Das Offentliche und Private in der Vormoderne (Norm und Struktur 10). - Koln, 1998.
26. Das Geheimnis am Beginn der europaischen Moderne / Hg. v. Gisela Engel, Brita Rang, Klaus Reichert u. a. -Frankfurt a. M., 2002.
27. Rau S., Schwerhoff G. (Hg.). Zwischen Gotteshaus und Taverne. Offentliche Raume im Spatmittelalter und fruher Neuzeit. - Wemar; Wien, 2004. - S. 22, 76, 156.
28. Ibid., S. 595.
29. Lutter Ch. Politische Kommunikation an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Die Beziehungen zwischen der Republik Venedig und Maximilian I. (1495-1508). - Munchen, 1998.
30. Lutter C. Ibid. - S. 12-14.
31. Koln als Kommunikationszentrum. Studien zur fruhenzeitlichen Stadtgeschichte. - Koln, 1999.
32. Мак-Люэн Маршалл. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры. - К., 2004. - С. 4.
33. Faulstich W. Medien zwischen Herrschaft und Revolte. Die Medienkultur der fruhen Neuzeit (1400 - 1700). - Gottingen, 1998. - S. 297-299.
34. Ibid. S. 108
35. Das Mittelalter. Perspektiven mediavistischer Forschung -2004. - 1: Medialitat im Mittelalter.
36. Трубникова Н. В., Уваров П. Ю. Пути эволюции социальной истории во Франции // Новая и новейшая история - 2004. - № 6. - С. 128.

Раїса Воробей

БЛАГОДІЙНІ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ У СИСТЕМІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Вивчаючи процес державотворення губернського рівня другої половини ХІХ - початку ХХ століть, слід вказати на входження до системи місцевих органів управління губернських благодійних та громадських організацій: приказів громадської опіки, управлінь Товариства Червоного Хреста, товариств земських, міських і станових установ.

З метою проведення аналізу різнобічної діяльності громадських організацій Чернігівської губернії зазначеного періоду зупинимося на двох з них - Чернігівському управлінні Товариства Червоного Хреста та повітових комітетах громадської організації - Всеросійського товариства покращення народної праці.

Щодо виконання соціальних цілей держави у здійсненні управління як на центральному, так і регіональному рівнях значною за обсягами була діяльність Чернігівського управління Товариства Червоного Хреста, робота якого очолювалася та контролювалася губернатором. Засноване у 1867 році як Чернігівське місцеве управління Російського товариства піклування про поранених і хворих воїнів, у 1879 році було перетворене на місцеве управління Товариства Червоного Хреста за підпорядкуванням головному управлінню товариства. У повітах управління мало відділення, які називалися дамськими комітетами. Фінансова база діяльності товариства складалася з внесків і пожертв. Основна функція організації полягала у наданні допомоги пораненим, хворим та інвалідам війни, організації лазаретів, шпиталів, притулків тощо.

Декретом РНК України від 28 лютого 1919 року всі справи товариства в Україні були передані Місії Російського Товариства Червоного Хреста. Декретом РНК УРСР «Об учреждении Особого Комитета Украинского Красного Креста» від 14 березня 1919 року воно було реорганізоване у Комітет Червоного Хреста в Україні.

Зазначимо існування чіткої організації роботи та системи підпорядкування по вертикалі цієї організації. Ще до 1879 року, коли управління товариства існували як регіональні відділення Російського товариства піклування про поранених і хворих воїнів, була налагоджена щомісячна звітність про жертви на допомогу пораненим і хворим воїнам, а також про загальний стан наявного капіталу. 1 червня 1879 року за